

CORT VERHAEL

VOET

TRACTAET

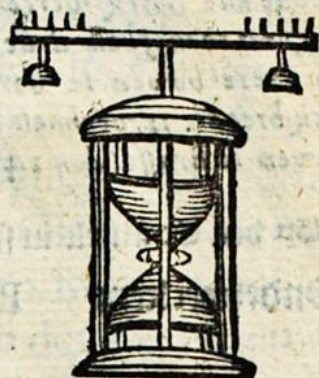
Vande Contagieuſe ſieckte

DE PESTE.

Beſchreuen/door Broeder IAN VANDER
LINDEN, Hater vande Cellebroeders
binnen de Stadt van Antwerpen.

Die ſeben-en-dertich Jaren gepractiſeert ende hem
geexertert heeft/ binnen de voor-ſeyde Stadt/ſoo
in't cureren/ preſerveren/ als door hem bemerckt/
bebonden ende gheexperimenteert.

Tot ſolaes van alle Chriſtene menſchen, die met
deſe Sieckte mochten bevanghen worden.

Neemt
den tijdt
waer.

Ende
voor-ſiet
u in tijts

Van goede Medecijnen.

T'Antwerpen, By Godtgaſ Verhulſt/inde Cam-
merſtraet inden witten Haſewint. 1637.

Met Gratie ende Privilegie,

**Cort verhael
oft Tractaet
Vande contagieuse sieckte
De Peste**

**Beschreven door Broeder Ian van der Linden,
Pater vande Cellebroeders binnen de Stadt van
Antwerpen**

Die sessendertich Jaren ¹⁾ gepractiseert ende hem gheexerceert heeft,
binnen de voorsejde Stadt, soo in 't cureren, preserveren, als door
hem bemerct, bevonden ende beexperimenteert.

Tot solaes van alle Christenen menschen / die met dese sieckte
mochten bevanghen worden.

T'Antwerpen
By Guilliam Verdussen / op onse L. Vrouwe Kerk-hoff
M. DC. XXXIV ²⁾

¹ Het voorblad vermeldt hier 37 jaren. Het betreft het voorblad van een herdruk uit 1637 door een andere drukker.

² 1633

Aende Eedele Wijse ende seer voorsienige Heeren,

**Mijne Heeren Borgemeesteren, Schepenen, Tresoriers,
Rentmeesters,**

**Mijne Heeren de Policij-meesters, ende Raedt der vermaerder
Stadt van Antwerpen.**

Myne Edele, eerweerdige, wijse, ende seer
voorsienighe Heeren, alsoo U.L. kennelijck is,
dat ick my bemoeyt heb, het cureren, ende
preserveren, nopende de haestighe sieckte de
peste, door het versoeck van mijne Edele
Heeren voorschreven; ende alsoo ick, met
weet en danck van mijne Eerweerde Heeren

voornoemt, hadde aanveerdt een loffelijcke reyse naer het heylich
Landt ende de Stadt van Jerusalem, visiterende aldaer de heylige
plaetsen, soo het heylich glorieus graf ons Heeren, den berch van
Calvarien, Betleem, Nasareth, met al de plaetsen der mysterië daer
rontom ghelegghen, ende was vertrocken met mijnen Biecht-vader
Pater Jacobus Pucenius Procurator van de Predic-Heeren den 29 Meert
1633 ende ben Godt lof, met gheluc wederom gecomen in 't selve jaer
den 25 November.

Middelertijt sijn der sōmighe persoonen geweest die haer laten
voorstaen datse oock wat verstant hebben van de Peste, ende achter
mijnen rugghe gheseyt hebben, dat ick te lichtveerdich ben in het
cureren vande Peste ende principael in het corrosijven welck occasie
is, dat ick dadelijck de pen heb inde hant ghenomen om my daer

teghen te verantwoorden, alsoo U. Edelheden sult connen lesen, in het vervolch van mijn tractaet, hopende dat U. E. 'tselfe van my in dancke sult ontfangen voor een nieuwe jaer, ende beschermen, het welck ick nu sessendertich jaren lanck heb ghepractiseert, ende gheexperimenteert, soo duysenden, Godt lof, en sonder roem ghesproken, binnen deze Stadt met my moeten ghetuyghen, biddende hier mede Godt almachtich, hem believe U. E. in sijne goddelijcke protectie te bewaren in ghesontheyt, ende regeringhe in officie, en hier namaels de eeuwighe salicheydt. Hier mede blijve ick U.E. dienstwilligen dienaer tot inde doot.

Uyt ons Clooster vande Cellebroeders,
Anno 1634 den 28 Januari.

Broeder Jan vander Linden

Pater vande Cellebroeders binnen Antwerpen.

Tot den goedwilligen Leser

eminden Leser, alsoo ick dit kleyn tractaetken metter haest heb gheschreven, ende sommighe saken wat onordentlijck heb ghestelt, wilt daer soo nauw niet op letten, maer willet sonder passie lesen, sult er ghenoech contentement in vinden, want mijne haesticheydt is gheweest, dat ick dit gheerne aen mijne Edele Heeren, ende allen onse ghemeynten voor een nieuwe Jaere soude vereeren: ende alsoo ick nieuwelijck van mijne reyse van Jerusalem ghecomen ben, en heb my niet wel kunnen verleggen, om 'tselve met ghemack te schrijven, van alle de goede vrienden die my hebben daghelijckx comen willecom heeten. Houdt my dan geexcuseert, ende ontfang het voor een goet salich nieuwe jaer d'welck Godt wil gheven dat beter moet wesen, als de voorledene jaren zijn gheweest; ende oock bid ick Godt, dat wy deze Recepten hier beschreven met veel van doen en moeten hebben, ende neemt mijnen arbeydt in danck, en vaert wel.

M. Ambrosius Parc die schrijft:

*Die strijdt teghen de experiencie /
En is niet weerdt eenighe sciencie.*

Ter eeren van de Heylighe Dryvuldicheydt ende der glorioser Moeder Godts Maghet Maria, ende tot protijt van alle Christene menschen, om de ghesontheydt ende welvarentheydt der lichamen te

onderhouden, ende om de siecke en besmette weder ghesont te maken, wil ick sommighe dinghen van die contagieuse sieckte te Peste beschrijven, uyt onse practijcke, die wy langhe jaren ghepractiseert ende gheexperimenteert hebben.

Waarde lezer van de eenentwintigste eeuw:

In de hier na volgende pagina's worden verklaringen en oorzaken van de pest gegeven die ons hier en daar onduidelijk voorkomen.

De lezer zij er daarom op geattendeerd dat de middeleeuwse geneeskunde niet primitief was, maar gebaseerd op een diep doordachte theorie: de humorenleer. Deze leer is via de Griekse en Romeinse culturen eeuwenlang de basis geweest van de medische wetenschap. In onze moderne tijd zijn de echo's ervan nog steeds merkbaar.

Zie hiervoor o.a. [JG Siebelink: de humorenleer 2010](#).

Historieknet: [Galenus en zijn humorenleer](#)

Vereniging tegen kwakzalverij: [Humorenleer](#)

Wikipedia: [Humores](#)

De ontdekking van bacterien ³⁾ als bron van infecties als [pest](#) dateert van 1858 ([Louis Pasteur](#)) terwijl [virussen](#) als oorzaak van ziekten in 1898 werd ontdekt ([M.W. Beijerinck](#)).

- *Regelmatig zijn in deze publicatie woorden verschillend gespeld. De gebruikte spelling is steeds zo goed mogelijk overgenomen. Waar echter in de oorspronkelijke tekst kennelijke zetfouten voorkomen (waar een 'u' staat terwijl een 'n' bedoeld is) werden deze wel gewijzigd.*
- *Woordverklaringen zijn (meestal) beperkt tot het eerste voorkomen in de tekst.*
- *Niet alle ingredienten in de beschreven recepten zijn nader verklaard. DE geïnteresseerde lezer vindt hier wellicht een uitdaging in.*

³ [Antonie van Leeuwenhoek](#) had al 150 jaar eerder bacterien waargenomen.

De teekenen die de toecomende Pest prognosticeren oft bewijsen, zijn seven:

et eerste teecken is: als de daghen inden Somer seer dickwijls veranderen / ghelijck als het weder smorghens reghenachtich is / daer naer donckerachtich / dan windtachtich; ende sonderlinghe van suydt winden die soel oft swoel ⁴⁾ zijn.

Het tweede teecken is / als de daghen dickwils inde Snomer doncker schijnen oft regenen wilde / ende niet en regent. Als dit dickwijls ghebeurt / is te sorgen toecomende pest.

Dat derde teecken is / als op de aerde veel vlieghen zijn / beteeckent dat de locht fenijnich ende ontsteken is.

Dat vierde teecken is / als de Sterren dickwijls verschieten ende schijnen te vallen / is oock een teecken dat de locht ontsteken is / ende datter veel fenijnighe reucken en vapeuren in de locht zijn.

Dat vijfde teecken is / als een Comeet staet ende vlieghende schijnt / ghelijck Aristoteles seyt: soo beteeckent sulcx groote oorloghe / ende verslaginghe van veel menschen / destructie van steden / verdrinkinghe van schepen ter zee door groote tempeesten / veranderinghe van rijcken ende landen / en toecomende doot van eenighe groote Heeren oft Princen; als dan apparent dieren tijdt / ende daer nae pest te verwachten is.

Dat seste teecken is / alst veel blixsemt en dendert / sonderlinghe als die uyt den suyden comen.

⁴ Zoel of zwoel

Dat sevenste teecken is / alsser veel winden waeyen uyt den suyden: want die zijn onsuyster en corrumperen de lucht. Als sulcks gheschiet salmen besorgen toecomende groote pest / ten waere Godt door sijne bermherticheyt sulckx verhoedde.

Het II Capittel

Van de oorsake der pest

De oorsaken van de pest zijn drijderhande.

Ten eersten / die pest komt somtijds vande onderste wortel / ende somtijds vande opperste wortel / oft als die lucht merckelijcken verandert wort / ende somtijds van beyde deze wortelen.

Ten tweeden die pest wordt ghegenerereert uyt die onderste wortel ghelijck wy sien / uyt vervuylde goten / riolen / sterfputten oft stinkende putten die by de camers staen daermen slaept; oock van doode prijen ende lichamen.

Van sulcken stanck wordt dickwijls de lucht ghecorrumpeert in haer substantie ende qualiteyt alleen in sommige plaetsen, ende dese particuliere corruptie ghebeurt alle daghen / ende hier uyt komt dickwijls pestilentielle kortse / waer door dickwijls de Heeren Doctoren der medecijnen bedroghen worden / die alsulcken febris voor gheen pest oft pestilentielle kortsen en houden / zijn nochtans dickwijls pest.

Ten derden komt die pest oock somtijds van de lichamen van doode menschen die langhe op der aerden onbegraven ligghen / die grooten stanck gheven / ende de lucht infecteren en fenijnich maecken / oock van staende poelen daer kemp oft vlas in gherot wort.

Ten vierden die pest is somtijds ubiverseel en somtijds particulier.

Ten vijften wordt oock ghegeneereert van die opperste wortel / door die krachten der sterren ende der hemelscher lichamen. Hier uyt worden die levende ende die verstādelijcke gheesten der menschen ghecorrumpeert ⁵).

Hier van spreekt [Avicenna](#) ⁶) van 't firmament des hemels / dat sy lichtelijcken ontsteken worden / want die hemelsche impressie ende betrockinghe corrumpeert de lucht / ende alsoo worden die levende geesten inden mensche ghecorrumpeert.

Ten sesten die pest wordt oock wel ghegeneereert van die opperste ende onderste wortelen te samen / als door die hemelsche impressie die de lucht corrumpeert eñ uyt de putrefactie ⁷) der dooder beesten / oft prijen ⁸) ontrent de zee oft wateren ligghende / worden alsoo door sulcken gheinfecteerde oft bedorven lucht / somwijlen de menschen besmet ende datelijcken met een kortse ⁹) bevanghen / ende somwijlen met een apostumatie ¹⁰): want die lucht die door den asem inghetrocken wort / is somtijts fenijnich ende ghecorrumpeert / ende dan quetst sy dat herte / alsoo dat de natuere menichvudelijcken beswaert wordt / ende dickwijls alsoo seer / dat sy haer quetsinghe

⁵ bedorven

⁶ Perzisch medicus, natuurkundige, alchemist (980 – 1037) , schreef o.m. de Canon van de geneeskunde en leverde bijdragen aan de aristotelische geneeskunde.

⁷ Ontbinding, verrotting (Eng: putrefaction); de ontbinding eener stof door de uitwendige aandening eener vochtige hitte (E. Buys; Nieuw en volkomen konstwoordenboek dl 2, 1769)

⁸ Kadavers

⁹ koorts

¹⁰ Zwelling, gezwel

ende schade niet en ghevoelt / want die urinen en digestien ¹¹⁾
schijnen dan dickwijls goet te zijn / ende nochtans gaet den patient
dickwijls ter dootwaerds: ende hierom worden door die urinen naar 't
uytwendich veel menschen bedroghen / ende daerom ist van noode /
dat elck patient hem versie van goed medecijnen ende meesters.

Nota

My is wel ghevraeght geweest waerom in een gheinfecteert huys
den eenen mensch sterft en den anderen niet / soo wy dat
daghelijcx sien gebeuren. Hier op antwoorde ick aldus: Dit mach
ghebeuren door twee saken. Voor het eerste door het gene dat
werckende is. Ten tweeden door het ghene dat lijdende is.
Door het gene dat werckende is / als de hemelsche influentië den
eenen mensch rechter aensien als den anderen / ende de een plaetse
meer dan de andere: ende door het gene dat lijdende is / als den
eenen mensch meer totter pestilentie gedisponeert ende geneyght is
dan den anderen.

Nota

Ick segge dat die lichamen aldermeest hier toe ghedisponert ¹²⁾ zijn
/ die heet ofte werm van complexien zijn / ende die veel groote
sweetgaten ¹³⁾ hebben / ende besmet zijn met eenighe bedorven
humeuren / ende de sweetgaten met veel humeuren verstoppt hebben
¹⁴⁾.

¹¹ Verdouwinge (Hofman, [Nederlandtsche woordenschat](#) 1650); hier:
uitwerpselen.

¹² Geschikt; hier: gevoelig voor zijn.

¹³ poriën

¹⁴ Hier komen de uitgangspunten van de humorenleer duidelijk naar voren;
humeuren = humoren.

Hierom zijn die lichamen seer tot pest gheneyght daer groote dissolutie ¹⁵⁾ in geschiet / gelijk in die menschen die seer onkuys zijn / ende die haer door swaren arbeyt seer verhitte / ende die colerieck zijn / die zijn aldermeest in perijckel der pest.

Nota

My is noch wel ghevraeght gheweest van sommighe personen / oft wel alsulcken pestilentialie siecktē besmettelijcken ende contagieus ¹⁶⁾ zijn oft niet. Ick antwoorde hier op ja:

Dat alsulcken pestilentialie contagieuse sieckten besmettelijck zijn / want uyt die ontsteken ende besmette lichamen loopen en comen sommighe humeuren ende fenijnighe dampen ¹⁷⁾ die de locht corrumperen / ende daervan salmen die besmette siecke menschē schouwen: en dat meer is / als die pest regneert / raede ick aen de scrupleuse ¹⁸⁾ menschen / dat sy haer wachten te zijn onder veel volckx oft by avonturen daer iemandt af besmet waer: welcke besmetten personen soudē die locht daer ontrent konnen infecteren / eñ alsoo door die selve besmette locht door die respiratie oft inhalinghe des asems / alsoo meer ander personen konnē besmeten worden. Hierom willen wy alle menschen waerschouwen / soo gheestelijcke als wereltlijcke / die met oft by sulcken menschen verkeeren / haer te mijden met den aensichte te nae by malcanderen te comen / om den asem niet te vatten.

Ende die met sulcken sieckte bevangen is / mach soo hy kan hem laten legghen in een camer daer de vensters na het oosten ofte noorden

¹⁵⁾ Ongebondenheid.

¹⁶⁾ besmettelijk..

¹⁷⁾ dampen

¹⁸⁾ angstige

staen / want dat de gesontste lochten zijn / ende de vensters na het
suyden ghesloten houden / want den suyden wint heeft in hem twee
saken der corruptien.

D'eerste / want hy debiliteert ¹⁹⁾ ende verkranckt de natuere van
ghesonde en van siecke menschen.

Ten tweeden den suyden wint swackt dat ghehoor / ende quetst dat
hert; want hy opent die sweetgaten der menschen en gaet daer tot het
binnenste: hierom mach elck mensch ten tijde vande pest hem in huys
houden als de suyde winden waeyen / ter tijdt de Sonne hoogh op is.
Het is goedt de huysen die gheinfecteert zijn / datmen die dicwijls
beroocke / als smorghens / snoens ende savondts / met Gum,
Laudanum, Storax, Calamita, Bensevin, ende Geneverbesien alle onder
malkanderen ghestampt elck een once.

Item eenen Kerreelsteen heet ghemaectt in 't midden van de camer
oft huys gheleyt / ende daer stercken Wijn-asiijn op ghegoten /maectt
eenen goeden ghesonden gheur in het huys.

Item buspoyer onsteken wy oock somtijts.

Ick en kan niet voorby te verhalen een speculatie die mij inden sin
komt /die ick onderwijl en gediscoureert hebbe by eenige goede
vrienden / die hen oock verstonden van de contagieuse sieckte de pest
/ ende is dit:

Ick segghe dat alle dese onderste dinghen ofte creaturen vande
opperste creaturen gheregeert worden eñ sonderlinge van die Son eñ
Maen: want dese onderste werelt nootsakelijck aenhoudende ende
onderworpen is de impressie ende krachten vande overste werelt / op
dat alle krachten in dese onderste werelt / door de overste werelt
geregeert moghen worden.

¹⁹⁾ verzwakt (Buys, dl 2 p 419: Debility)

Noch een ander vraghe:

Waerom dat de opperste creaturen saken zijn van de onderste creaturen ? Hier op antwoorde ick alsoo:

Die opperste dinghen begheeren altoos door haer eyghen nature te bewaren dese onderste dinghen / maer door eenich accident ofte gheval soo worden die overste dinghen beroert met diversche omloopen / ende daerom hebben sy diversche coniunctiẽ ²⁰⁾ ende aspecten / ende daerom maect de saken van die influentie ende veranderinghe inde onderste saken / dat gheschiet hier door / want het ghene en wort van de influentie niet bewaert / dat daer af schuldich is bewaert te worden / ende daerom worden dese onderste ghedisponneert tot corruptie van de influentie.

Nota

My wert noch differēte reysen gevraeght waerom de Peste meer regneert inden Somer ende in den Herfst als inden Winter? Ick antoorde hier op alsoo:

Daer zijn vijf saken waerom de peste inden Somer en inden Herfst meer wordt ghegenereert dan in andere tijden.

Inden eersten segghe ick / dat de locht is subtielder ghemaect van de voorgaende hitte / ende daerom is sy bequamer om te ontfangen die impressie der vapeuren ende vuyle dompen ofte reucken / die ghemenght zijn / ende die vergaderinghe daerof: ende daerom wordt die putrefactie alsdan lichtelijcker ende haestigher ghecauseert ²¹⁾.

²⁰⁾ Coniunctie: verbinding, samenvallen of samenstand (van hemellichamen)

²¹⁾ Veroorzaakt (van Dale)

Ten tweeden die voorgaëde hitte die door droocheyt de putrefactie verbiedt / is dan opghetoghen ²²⁾ ende opgevoert in het opperste vande locht.

Een derden / als die winden vermenichfuldight worden / soo brengen sy met haer quade vapeuren en reucken die uyt vuyle plaetsen gheruckt zijn / ende die corrumperen die locht / daer die pestilentie door ghegenereert wordt.

Ten vierden / want sy vervuylen die lichamen overvloedelijck / daer die lichamen door ghedebiliteert ende verkranckt zijn / door de veranderinghe der beroerte van binnen ende van buyten / want die natuerlijcke hitte wort hier door die sweetgaten gheresolveert ²³⁾.

Ten vijfden / want als dan zijn der veel vruchten / ende dese disponeren de lichamen tot putrefactie en corruptie / alsoo sy veel gebesicht worden.

Daer is noch een ander vraghe:

Waerom dat inden tijt der pest sommighe voghelen die ghewoon zijn te wonen in hooghe plaetsen oft berghen oft hoogh in de locht vliegghen / als dan op de aerde en in leeghe plaetsen haer houden en comen wonen ende vliegghen.

Ende wederom ter contrarie sommighe voghelen die pleghen ter aerden te wonen / als dan haer inde locht houden en vliegghen.

Desghelijcx doen sommighe serpentes ²⁴⁾ / ratten / muysen ende andere dieren die vertrecken vande hooghde nae de leeghde en van de leeghde nae de hooghde.

²²⁾ Optijgen: omhoog begeven; opgestegen.

²³⁾ ontbonden (van Dale)

²⁴⁾ slangen

Ick antwoorde hier op: Als die opperste locht eer ghecorrumppeert wordt dan dat water voor die forme der hemelen ende der teecken / ende der velden des hemels / die dat doen ende wercken. Het welcke van vele menschen / al laten sy haer duncken en voorstaen dat sy gheleert zijn / niet wel moghelic en is te weten / soo vlieghen die voghelen die gewent zijn uytter naturen in die berghen ende locht / neder ter aerden en in de valleyen / want sy vlieden die corruptien der locht.

Ende als die corruptie en putrefactie eer inder aerde dan inde locht gegeneert wort / soo vlieden die voghelen en de serpentes / die oft in die valleyen ghewent zijn het selve / en vertrecken haer nae de lochte soo seer als sy kunnen / om die corruptie der aerden niet deelachtich te zijn.

Die oorsake hier af is dese: Want de corruptie der locht komt eerst op de berghen / ende na een spatie tijts daelt de nederwaerts beneden inde aderen der aerden / want die locht is subtijlder ende lichter van haer substantie / om ghealtereert ofte verandert te worden dan die aerde / ende door lanckheyt van haer corruptie ende bedervinghe soo wort de aerde oock ghecorrumppeert: ende hierom ist dat die pest lichtelijcker ende aldereerst komt in een subtijle locht van in een grove oft stercke locht.

Item noch

ben ick wel ghevraecht gheweest: welcke menschen aldereerst ende haestelijcker ontsteken worden inden pestientialen tijdt / te weten die lichamen die breede sweetgaten hebben / oft die enghe sweetgaten hebben / ofte die lichamen die heet ofte die kout zijn / oft die drooch ofte vochtich zijn.

Hier op antwoorde ick: Men sal weten datter sommighe lichamen zijn / die uytter naturen breede oft groote sweetgaten hebbē / dese sijn werm en vochtich; ende sommighe hebben enghe oft kleyne sweetgaten / ende dese zijn kout en drooch ende noch zijnder sommighe lichamen / die veel verstoptheyt ende vuylicheydt hebben / ende dese maken enghe sweetgaten / ende sommighe lichamen en hebben gheen verstoptheyt / hier noteren wy vier dinghen.

Ten eersten / dat die lichamen die enghe sweetgaten hebben / en van haer nature niet verstoppt en zijn ghelijck melanckolijcke / ende sommighe oude vrouwen / worden inden pestentialen tijdt min ghequetst dan andere lichamen want de hitticheydt van haer herte / en is niet seer sterck werkēde / want door haer sweetgaten luttel locht getrocken wort om dat haer sweetgaten engher zijn / ende oock / want luttel locht kleynen tijdt in haer ghehouden wordt / want sy en zijn niet vervuylt noch verstoppt / want sy hebben oock sommighe natuerlijcke conditien die de corruptie ende putrefactie beletten / dat is de koutheyt ende droocheydt die sy in haer hebben.

Ten tweeden soo segghe ick / dat die lichamen die natuerlijcke groote oft breede sweetgaten hebben / enghe sweetgaten krijghen door de verstopheydt / ghelijck die lichamen die robust ²⁵⁾ en vervuylt zijn / ende hier om worden die robuste lichamen meer gheraect inden tijt der pest dan andere.

Oorsake hier van is dese / dat sy veel lochts in haer trecken door het asemen/ ende oock dat sy natuerlijck verstoppt zijn/daerom houden sy die locht langhe binnen / als wanneer die besloten locht van die ander locht nu beroert en ghesuyvert/ ende hierom genereert sy van binnen een corruptie/ want sy sommighe conditiē hebben / die de corruptie

²⁵⁾ sterk

gelijk zijn/ ghelijc die hitticheyten die vochticheyt zijn/ende aldus wordt die rechte respiratie belet / die een oorsake der corruptie is. Ten derden segghe ick/dat de gene die enge oft kleyne sweetgaten hebben natuerlijck worden min ghequetst dan die voorseyde/ en alle andere lichamen van welcke ick ten vierden segghen sal.

Ten vierden segghe ick / dat de lichamen die natuerlijck breede oft groote sweetgaten hebben ende verstoppt zijn/ meer ghequetst worden dan de lichamen die hier boven beschreven sijn in't eerst/ ende min dan die lichamen die in 't tweede en in 't derde segghen beschreven zijn.

Die redene van het ghene dat ten eerste en tweede gheseyt wort zijn voor beschreven / en het derde segghen wort aldus gheprobeert. Want die lichamen van dat derde segghen hebben sommige verstoptheden / daer die transpiratie door belet wordt / ende daerom worder een corruptie van die verstoptheden ghegenerereert / ende die besloten hitte is pestilentialijck / ende daerom krijghen dese lichamen lichtelijcken de pest.

Die vijfde reden is / van die lichamen van het derde segghen / want die locht wort ingetrocken ende ingehouden langhen tijt / ende die krachten die daer teghen wercken souden / zijn kranck / ende daerom wordt in alsulcken lichamen ghegenerereert een putrefactie. Dese redenen zijn claer te verstaen/ van die verstant hebben.

Hierom is te weten / dat die lichamen die heet en vochtich zijn / die natuerlijcke groote en verstoppte sweetgaten hebben/aldereerst ghequetst worden van de pest.

Ende hier na die lichamen die natuerlijcke enge sweetgaten hebben. Maer die enge ende verstoppte sweetgaten hebben/zijn noch haestigher ghequetst.

Maer ter contrarie wordē alderminst van de pest ghequetst/ die enghe sweetgaten hebben/en die niet verstoppt en zijn.

Nota

My is noch dickwils gevraeght, waerom datter sommige menschen sterven van de pest en andere niet / niet teghenstaende sy samen in een huys wonen, ende dat de pest in een huys komt en in een ander niet, ghelijck in kleyne gangen die al schijnen een huys te wesen en de pest in een contreye komt, en in een ander niet.

Hier op antwoorde ick aldus: Dit gheschiet door die diversiteyt en verschillinghe der menschen die sieck sijn/ haer complexie en natuerlijcke werckelijcke compositie ende maeckselen / die in dese patienten gevonden worden/ ende dat gheschiedt oock voor de diversiteyt der werckende saken/ die door de diversche aspecten gheschieden.

Noch ben ick wel gevraeght gheweest: Waerom dat de jonghe menschen en kinderen meer sterven inden tijdt der pest als ander oude menschen die haer doot naerder zijn?

Hier op antwoorde ick aldus: Die oude menschen sijn sonder verstoptheyt/ en hebben ghemeynelijck enghe sweetgaten die niet verstoppt en zijn/ maer die jonge stercke menschē en kinderen hebben natuerlijcke wijde sweetgaten die lichtelijck verstoppen/ ende daerom worden sy haestelijck gecorrumpeert/en sterven haestelijck van de pest / want jonge menschen hebben meer vochticheyt en overvloedicheyt van humeuren/ welck dickwijls verstoptheyt kauseert²⁶) / als die natuerlijcke hitte ghemindert wordt/ jonge

²⁶ Veroorzaakt, opwekt.

kinderen hebben overvloedige vochticheyt / ende een onghemaniert regiment ²⁷⁾ / welcke dinghen verstoptheyt maken.

Nota

Noch een ander discours die my dickwils te voren is comen / te weten: Waerom dat de gheestelijcke personen in ghesloten Cloosters woonende / ofte ghevangenen 't zy mans oft vrouwen in tijdt van pest meer bevrijt zijn als andere / ende waerom somtijdts bekans alle menschen sterven ende somtijdts niet.

Hierop antwoorde ick aldus:

De gene die in een bedeckte locht wonen/ ende die haer niet en vermoeyen met arbeydt in open oft in onghedeeckte locht/ ende by niemant en comen die haer corrumperen mocht / sulcke zijn dickwijls van de pest beschermt ende bewaert.

Maer als ivers ²⁸⁾ t'zy man oft vrou in een huys sieck wort oft sterft vande pest / soo worden sy alle die in 't huys wonen gemeynelijck ghecorrumpeert / want sy al te samen wonen / en leven en asemen inde selve plaetse / want sy houden allegader een regiment ²⁹⁾ / ende sy zijn allegader in een particulier locht / ende oock door die participatien der aspecten van eender plaetsen: want eenighe Cloosters moghen onder sulcken ascendent ghetimmert zijn / dat die locht van die plaetse meer ghecorrumpeert kan zijn / van de locht van een ander plaetse / ende hierom als iemant sterft vande pest in eenighe wooninghe / ist gheraden de ghesonde haer van daer te vertrecken ende sonderlinghe het naeste maeghschap oft bloedtvrienden / want sy zijn vande selve nature / t'zy van vader oft

²⁷⁾ Ongeregelde beheersing, impulsief

²⁸⁾ iemand

²⁹⁾ gedrag, leefgewoonte

moeder. Hierom als iemand van die sieckte ontsteken is / zijn die andere tot die sieckte ghenegen. Nochtans ghebeurt somtijds dat een alleen oft twee sterft / in een familie / en de andere niet. Ende alsoo ghebeuret in een contreye en in de andere niet / en in een stadt en in een ander niet.

Noch is my wel ghevraecht,

Waerom de pest komt naer oorloge en dieren ³⁰⁾ tijdt aldermeest.

Hier op antwoorde ick naer mijn vermoghen en simpel verstandt: Inden tijdt van oorloghe/ soo is het regiment ³¹⁾ ongheordent oft onghemaniert / ende daerom worden quade humeuren in de lichamen ghegenereert die ghedispondeert sijn tot corruptien/ oock want die hemelsche creatueren ende planeten disponeren dickwijls oorloghe / ende dickwijls oock pest / ende na sulcken tijdt worden de lichamen meer vervuyt / ende meer gheneyght tot eten / ende sonderlinghe soo worden dickwijls ongesonde dinghen gheten / die corruptie genereren / ende veelheydt van eten genereert verstoptheyt en daer na corruptie.

Tot hier toe hebben wy ghesproken vande *oorsake van de contagieuse sieckte de pest.*

Nu sullen wy beginnen te tracteren ³²⁾ hoe men hem *preserveren oft bewaren sal teghen de pest* / soo veel als ons Godt verleent heeft. Hier toe salmen bemercken dat den oppersten medecijn seyt

³⁰ Onduidelijke betekenis; mogelijk een zetfout waar bedoeld is: diejen tijd (om 'die' extra te benadrukkern)

³¹ Het gedrag is ongeordend en ongeregeld

³² Handelen, beschrijven (van tractaat)

door den Propheet Jeremias: Dat hem elcken mensch vande quade wegghen sal bekeeren.

Dat is dat elck hem selven stelle in staet van gratien / ende hem versoene met Godt door een warachtighe biechte met propoost van beteringhe des levens / en schouwen alle oorsake van sonden om Godt te versoenen gheestelijck.

Alsoo wy hier te vooren lichamelijck hebben gheseydt te schouwen en weiren alle putrefactie / verrottinghe / vuylicheydt / ende stanck / soo van stinckende goten /riolen /staende stinckende poelen / oft messinghen ³³⁾ / stinckende prijen / doode lichamen die langhe onbegraven ligghen / oock vuyle misten / soelen suyde winden etc. D'welckmen niet wel vlieden en kan / salmen voorcomen met welriekende roocken / om dat herte vanden mensche / ende levende gheesten te verrekreeren ³⁴⁾ ende te versterken.

Want menich mensche in swaricheyt comt door het vuyl en onnut huyshouden / soo wy dickwijls by experientie bevinden.

Wy hebben voor beschreven om de huysen en camers te beroocken. Nu sal ick u hier beschrijven eenen sekeren asijn / die alle putrefactie verdrijft.

Neemt twee potten Wijn-asijn, vier oncen Salpeeter, stampt alle tot poeder / en doeghet in eenen pot met den wijn-asijn / hanghet over 't vyer ende later opsieden ³⁵⁾ tot dat de poederen ghesmolten zijn / besprinckt daer mede u huys oft camer en latet drooghen.

³³⁾ (verm) mesthopen

³⁴⁾ ontspannen

³⁵⁾ doorkoken

I tem om welriekende keerssen te maken die al roockende goeden
reuck gheven / t'zij aen u tafel als ghy eet / op u Contoor oft camer
en huys / om een goede locht te maken / die door de respiratie oft
asemen inghetrocken wort om de putrefactie te beletten.

Meent Caneel, Noten, Foelie, Kruynaghelen , van elck een half once /
Storax, Calamita, Gummi, Laudanum, Bensuein, van elcx een once /
altesamen fijn tot poeder ghestampt / neemt twee oncen kolen van
Linden houdt, oock fijn ghestampt / menghet altesamen onder een /
neemt een half once Gummi dragant / settet te weycken in Roosen-
water eenen nacht / ende neemt met de gewecte Gomme die
poederen en maect daer als keerskens van de dichte van ene pen
onder wat breet om te staen / maer sy moeten eerst drooghen / om wel
te voncken.

M en sal hem wachten van veel potagien die rottigheyt kauseren /
als rou melck ³⁶⁾ ende veel weecke vruchten van Appelen /
Peiren / Keerssen ende weecke Pruymen / ende dierghelijcke
snoeperijen.

T'is goedt en gheraden alle spijsse te koken met verjuys / wijn-asijs /
sap van lamoenen / Grainappelen / wijn van Grenaet-appelen.

Door sulcken spijsse wort belet alle putrefactie / ende des avondts
drooghe en ghebraden spijsse / om alle vochtighe dompen en
humeuren te beletten.

Hamelen vleesch ³⁷⁾ is wel het beste / oock kikenen ³⁸⁾ / Capoenen ³⁹⁾ /
Patrijsen mede voor die het heeft / den schamelē ⁴⁰⁾ moet eten dat hy

³⁶⁾ rauwe melk

³⁷⁾ vlees van een ram, mannelijk schaap.

³⁸⁾ kippen

³⁹⁾ gecastreerde haan

⁴⁰⁾ de arme of onbemiddelde moet eten wat hij krijgen kan

krijghen kan: dan ick rade elck een hem wat te wachten / van te veel speck / verschẽ penserijẽ / beulingẽ ⁴¹⁾ / onbacken visch / Loock / Ajuyn / Harinc / Gernaet ⁴²⁾ eñ diergelijckẽ cost / veel versch broot oft heet broodt en is niet seer ghesont.

Men moet hem wachten van dickwijls droncken te zijn / want daer uyt wordt het bloedt verhit en ontsteken / soo ick dat dickwijls bevonden heb / als sulcke menschen wat krijghen dat het vier niet te blusschen en is: by exempel datmen eenen mutsaert op eenẽ heeten heert leet daer by blijft ligghen drooghen en verhitte / soo daer eenighe vlam aenkomt sal tersont ontsteken en branden eer dan eenen kouden groenen mutsaert diemen met een walm stroot ofte twee / al brandende qualick kan ontsteken.

Maer matelick goet om bier oft goeden wijn ghedroncken / is seer goet / recreert den gheeste ende versterckt het herte.

Maer jonc versch bier is contrarie / want causeert veel grove humeuren in s' menschen lichaem.

Het ghebeurt datmen nae de maeltijt slaepachtich is: d'welck swaer bloedt causeert: dus in tijdt van pest en salmen hem niet ghewennen te slaepen / want het kauseert swaer humeuren. Om dat te beletten salmen nae den eten wat doen ofte wat wandelen / maer die ghewent zijn een weynich nae den eten te slapen / die doen als voren / want de ghewoonte is de tweede nature.

Hierom seyt Avicenna: Als een mensche inden tijdt van pest slaperachtich is / die sal eenen goeden teuge wijns drinckẽ / maer niet te veel / want den mensche is naer hem treckende veel humeurẽ /

⁴¹⁾ worsten

⁴²⁾ (verm) garnaal

ende dese quade humeuren worden verdreven door de kracht vanden wijn.

Dat Avicenna seyt vanden wijn / moghen wy oock verstaen by goedt oudt bier.

Nota

Ick ben wel ghevraeght gheweest / hoemen weten sal oft een mensche besmet oft infect is met de pest: Hier op antwoorde ick: Den mensche die besmet ofte ontsteken is met de pest / die verliest terstöt sijnen appetijt / want het lichaem is vervuylt met quade humeuren / ende als hy gheten heeft / bevanght hem de natuer met vaeck / en is seer geneycht te slapen / ende ghevoelt groote hitte met koude / ende hy heeft groote pijn in 't voorste deel des voorhoofts / ende hy soeckte altijd te slapen / want dat binnenste fenijn perturbieert ⁴³⁾ die levende gheesten / alsoo dat sy altijd soecken te rusten / want die exaltatie ⁴⁴⁾ ende quaden dompen trecken na de herssenen. Deze teecken gheven ons te kennen de eerste opinien van pest.

Alsmen twijffelt / gheven wy den patient wat om te sweeten / ende vertoeven om te wachtē oft hem het vier nievers openbaert / t'zy door eenighe bubonen inden hals / onder de oxsel oft inde eechenisse ⁴⁵⁾: want dit haer plaetsen zijn / daer die klieren ofte bubonen ⁴⁶⁾ vallen ende haer vertoonen / ende ondersoeken oft hem gheen ander apostumatie ⁴⁷⁾ / karbonckel ⁴⁸⁾ / oft amrax ⁴⁹⁾ oft bleyen ⁵⁰⁾ en

⁴³ verstoort

⁴⁴ Exaltatie of vervoering; hier: verdovingen

⁴⁵ Lies ([dialectwoordenboek](#))

⁴⁶ Builen, gezwollen lymfklieren ([medicinfo](#))

⁴⁷ zwelling

⁴⁸ negenoog of koolzweer (naast elkaar staande steenpuisten) [Wikipedia](#)

vertoonen: soo niet ende dat de kortse minder ist goedt / want een pestilentielle kortse niet af en en gaet / ter tijdt den mensche doot is oft gheneest.

T'is oock te weten dat een mensche die subijt sterft sonder sieck te zijn / van gheen pest en sterft / maer wel van eenighe caterne die t'herthe overvallen / oft eenighe andere princelijcke partijen ⁵¹⁾ overwinnē / want noyt mensch van de pest en sterft sonder sieck te zijn.

Nu sullen wy beginnen eenige preservatieven aen te teeckenē / die wy seer dickwijls goet hebben bevonden / nochtans oock veel menschen wel sterven en ghestorven zijn diet ghebruyckt hebben / komt daer door / dat als Godt den mensche van hier halen wilt / dat hem de heele wereltd dan niet houden en kan; en is te weten dat de pest by de doot selve geleden wort / ende diet ontkomt mach dencken dat hy de doot ontlopen is.

Men moet weten dat de selve sieckte oock soo seer infect niet en is soomen de menschen wijs maect / als dat se soude te halen zijn aen eenen gesonden mensche die uyt sulcken huys komt / hoe wel het somtijds wel soude kunnen ghebeuren aen eenighe personen / die nu daer toe ghedisponeert zijn om sulcken infecte locht te ontfangen / maer niet soo de schierloose meynen en seggen / want ick dickwijls ghesien heb dat de moeder die van de pest sieck was en daer van stierf / ende haer kindt dat tot den lesten toe haer borsten soch niet sieck en wiert / oft ooc wel sieck wordende daer van ghenas / niet teghenstaende 'tselve kint alleen dat fenijnich soch inghedoncken

⁴⁹ (nog) onbekende aandoening

⁵⁰ bleinen

⁵¹ Onde princelijcke partijen worden 'bealngrijke organen' aangeduid zoals hart, lever, hersenen. Spijsverteringsorganen werden kennelijk 'lager' geacht.

hadde /ende ontfanghen alleen die gheinfecteerde lochten en dompen in het bedde van sijne moeder / met haer sweeten en geuren van haer kamerganghen ⁵²) / soo ick wel heb hooren segghen van mijnen Vader saliger memorie / wiens siele Godt ghenadigh zij / dat aen my ghebeurt is / als dat mijne Moeder (die ick wensche Godt aen haer siele een nieu vreught wil verleenen / soo dickwijls dit gelesen wort) stervende in't Jaer 1577, vande haestige sieckte / ende door quade toesicht van eene schrobster / die in ons huys was / mijne lieve Moeder doot bevonden wiert in haer bedde / ende ick haren Sone noch lach en sooch aen haer doode borst / ende ick nochtans niet sieck en werde / een sake boven de opinie van heel veel menschen / want daer occasie voor my ghenoech was om de infectie te ontfanghen / maer ter contrarie in 't jaer 1597 als ick geen occasie en hadde / ben met de selve sieckte de pest bevanghen gheweest / ende van mijne ouders in het Clooster van de Cellebroeders ghedaen / alwaer Godt lof ick ghenesen zijnde ben ter eeren Godts daer Relegieus ghebleven.

Seker Pillikens voor die niet siek en zijn

Neemt Aloe lucidum twee oncen / stampt dat tot poeder / ende doeghet in een teylken en giet daer op ene half vyperken Suykerey-water, en latet eenen nacht staen weycken / wasset en giet het water af / ende neemt een once Myrrhe, en Sofferaen vanden alderbesten onderhalf draghma ⁵³) / alles fijn tot poeder ghestampt: dese dry specien alles wel onder malkanderen gheincorporeert in eenen mortier met syrope van roosen / daer pillekens af gemaect soo groote als Spaensche erten / somtijts daer twee ofte dry af ghenomen in tijdt van pest is seer goedt.

⁵² stoelgang

⁵³ [Oude gewichtseenheid](#); 3,89 gram

Ander Pillekens

Neemt vier oncen Aloe vanden besten / set die te weyck in Roosen sap / doet als voren inde maeckt daer af Pillickens als erten / neemt savons voor den eten daer af vier ofte vijf / zijn seer goet / maken een goede maghe / sy conforteren eñ belecten ⁵⁴) alle rottinge.

Een Preservatief

Neemt eenen pot Wijn asijn, Angelica, Cijtwen ⁵⁵), Savelboem ⁵⁶), Wijnruyt. Tiptavij ⁵⁷), Scorconera ⁵⁸), van elcx even veel / snijdet kleyn en doeget in een ghelassen flessche / en latet ses weken staen inde son disteleren / smorghens nuchteren eenen lepel daer af ghenomen ist seer goet.

Een ander

Neemt Geneverbesien die seer versch zijn / Bakelaer ⁵⁹) de schellen af / van elckx vier oncen / stoet die 'tsamen in eenen mortier en doeget in een ghelassen flessche / doet daer by onderhalf once vanden beste Veneerichen Driakel, giet daer Wijn-asijn op / settet inde sonne en latet een maent staen disteleren / hier af smorghens eenen lepel nuchteren ghenomen eermen uyt den huysse gaet.

⁵⁴ beletten

⁵⁵ citroen

⁵⁶ Zevenboom (Verdam J.; middelnederlandsch handwoordenboek 1932)

⁵⁷ 'Het cruyt dat heet tiptane', Daptanum herbam (vgl's Jacob va Maerlant, Der natueren bloeme 1878)

⁵⁸ Scorsonera; schorseneren

⁵⁹ gepelde laurierbes (Verdam)

Een ander

Neemt de wortel Enula-campana en Aron, ende Pestilens wortel, eñ Citwen schorsse van Citroenen van elcx een once / Cardo benedictus, Roomsche alsem, Roosemarijn, Marrona, Menta, Wijnruyt, van elcx een half handtvol / alles kleyn ghesneden en in een ghelassen flessche gedaen / daer op gegoten eenen pot Wijn-asijn, ende die flessche neghen daghen lanck in Peerdemest begraven / daer nae twee oncen Mitridaet daer onder ghemenght / set als dan die flessche in eenē ketel met water / hangt die over het vyer / en latet dry oft vier uren alsoo sieden ⁶⁰): dese preservative is goedt voor Priesters die noch moetē Misse doen en haer niet en moghen ontnuchteren / met medecijnen te nemen / want sy en hebben daer maer haer lippen ende neusgaten mede te bestrijcken en soo laten drooghen / desen gheur duert langen tijdt en suyvert die locht die ghy intrectt.

Item een Preservatief van den Coninck Mitridaet ⁶¹) beschreven
Neemt ses Okernoten, acht Vychen, een half handtvol Wijnruyt, Gheprepareert saut een dragma / een once Mitridaet, stampet allegader onder een tot een conserve / hier af nuchteren wat ghenomen.

Noch een ander

Neemt van het kruyt Scordium eenen breys ⁶²) oft Veronica schabiosa ⁶³), giet daer twee potten oprechten Rijnschen Wijn-asijn op dese kruyden / doet daer by vier oncen Mitridaet, twee oncen

⁶⁰ koken

⁶¹ Koning Mithridates van Pontus [Wikipedia](#)

⁶² (nog) onduidelijke hoeveelheidsaanduiding

⁶³ Scabiose veronica – Duifkruid; schurftkruid

Tiriaco van Venegien, ende latet veerthien daghen altydt by het vyer staen / als dan ghedisteleert in Palne marine, als dan van dit water eenighe druppelen alle daghen inden neuse opghesnoeft / heeft groote kracht reghen alle rottinghe ende putrefactie te beletten. T'is goedt des Somers datmen een goedt deel roode roosen van Provincien in een ghelassen flessche doet / en giet daer wijn-asijn op / en set die flessche allen den Somer inde sonne en latet sou disteleren / is seer goedt als men smorghens hem ghewasschen heeft / eenen doeck van desen asijn nat ghemaect ende u neusicht / neusgaten en handen daer mede gestrecken ende van sijn selven laten drooghen / maeckt eenen goeden geur.

Wij souden noch veel recepten konnen bybrenghe / maer achtent onnoodich / wy sullen eenige reuck-appelen beschrijven / die noodelijck zijn in tijdt van pest / sonderlinghe / als men door eenighe straten gaet daer huysen ghekuyst worden / oft daer eenighe vuylen stanck is / ende die appels oft bollekens is goet dat die ghedraeyt / oft gemaect zijn van Geneverhoudt ofte van Nootenhoudt / ende moeten vol gaters zijn.

Dan suldy nemen Gumi laudani, Storax, Calamita, Bensewein ⁶⁴) vā elcx een once / en stampet in eenen mortier wel onder een.

Neemt Gumi tragant twee dragma / setse te weyck in Lavendel-water, en neemt noch Ambergries civet, muscus van elckx ses greyn ⁶⁵) / en doet die poederen wel onder een / ende soo veel van gheweyckte Gomme als noodich is / en maeckt daer bollekens af / en sluyt die in u ghedraeyde appelen.

⁶⁴ Mogelijk zetfout; bensedin.

⁶⁵ [Oude gewichtseenheid](#), 0,065 gram.

Noch een ander

Neemt olie van Caneel, olie van Kruynagelen, en olie van Roosenmarijn, van elcx een schrupel ⁶⁶), Genever olie een dragma, menghet al onder een / en neemt een stuckxken nieu spongie ⁶⁷) soo groot als een kastanie / maeckt die vet van die olie / en bestrijckt den appel ofte bol van buyten ende van binnen / dit sal sijnen reuck behouden al waert thien jaren latich ⁶⁸) en is seer cordiael en capitael / want veel sterckt alle princelijcke partijen ende en laet gheen verrottinghe ofte bedorven locht inden mensche gaen / soomen dat veel aen de neuse brenghet.

Ick souder noch differente beschrijven / maer ick achtet onnoodich / want twee ofte dry remedien die beproeft en goedt bevonden zijn / extimere ⁶⁹) ick als hondert andere ongheprobeerde.

Wij comen nu tot de curatie der pest / soo iemant met dese contagieuse sieckte de pest besmet wordt / moet terstondt toesien en raet nemen / want het heet de haestighe sieckte / ende en dient niet langhe ghetoeft / gelijk als een huys begint te branden / men lichtelijcker met de eersten dien brandt kan blusschen / dan alst lange ghebrant heeft; en oock dat met den eersten niet en helpt / en sal oock met den lesten niet helpen.

Maer voor al moetē wy eerst discoureren van het aderlaten in dese contagieuse sieckte.

⁶⁶ [Oude gewichtseenheid](#), = 20 grein 1,296 gram.

⁶⁷ Spons.

⁶⁸ tien jaar later.

⁶⁹ Acht ik (Hofman), beschouw ik

Questie oft men mach bloedt laten in dese sieckte der pest:
Den meestendeel van de oude Doctoren prijsen en ordineren het laten / ende oock sommighe nieu meesters die wat by een geraept hebben uyt die oude / die ordineren het selfste.

Maer mijns aengaende houde gans contrarie / ende en soudet geensins toestaen. Ick hop' dat ick daer af redene sal gheven om den leser contentement te gheven / ten waer dat den patient het Pleuris kreegh / het welc selden in dese sieckte gheschiedt.

Item voor soo veel belanght het laten / ick houde dat het gans schadelijck is / ja dickwijls oorsaek vande doodt / die anders soude hebben konnen ghenesen / ghelijck wy daer af ghenoechsame experientie hebben / van over sessendertich Jaren daer in ghepractiseert / ende veel personen hebben weten sterven die ghelaten waren.

D'eerste reden van mijn weten is / die die bevanghen worden met de pest / is anders niet dan eene onsienlijcke en ontastelijcke venijnighe qualiteyt / de welcke haer imprimeert / in 'smenschen lichaem / soeckt alsoo de princelijcke partijen te incorporeren / als het hert / de hersenen en lever: maer die krachten ofte Calor naturalis moet hem teghen desen vijandt stellen en daer teghen kampen / ende drijven alsoo het fenijn der peste naer die Emunctorien ⁷⁰), te weten is het meeste fenijn naer de lever toe / inde Massa des bloedts, soo wordet gedreven naer de eechenisse door toedoen van Antidoten ⁷¹): en is de meestendeel nae het Hert, soo werdet ghedreven onder de oxselen /

⁷⁰ (lymf)klieren onder de oksels en in de liezen (Geneeskundig tijdschrift voor Nederlands-Indie deel XXXVII, 1897).

⁷¹ Antidot: tegengif.

maer in de meestendeel na de Herssenen, soo wort ghedrevē inde Emunctorien onrēt ⁷²⁾ onder die oorē.

Ghemerckt dan / dat de natuer moet het meeste werck doen / ende men komt een deel bloets af te laten / soo beroeft ⁷³⁾ men daer mede de natuer van haer krachten: ende oock ghemeynelijck die ghelaten werden in sulcken sieckte worden dickwijs flau / somtijds een ure oft twee eer sy weder tot haer selven comen / daer en tusschen soo heeft het fenijn sijn dominatie ⁷⁴⁾ / en wort alsoo door die flauherticheyt naer die princelijcke partijen ingheleydt / het welck dan daer na niet moghelijck en is / ofte seer qualijck het lichaem met eenighe Antidoten, hoe kostelijck oft hoe krachtich dat sy zijn / weder te restaureren in sijn voorghesteltenisse eermen ghelaten hadde.

Ten tweeden die met de pest besmet zijn / die hebben luttel oft niet veel goedt bloedt in het lichaem / want het fenijn vande pest bederft terstont het bloet dat het rot ende putrificeert ⁷⁵⁾. Somma ⁷⁶⁾ dan soudemē willen het bloet af laten tot dat het goedt bloedt volght / ende laten loopen ten tijt dat allen het quat bloet af waer / die soude hem grootelijcx bedroghen vinden / den patient soude in sulcker voeghen onder des meesters handen blijven / alsoo het dickwijs ghebeurt is: daerom en vinde ick nimmermeer goedt / ghelaten te worden in sulcken sieckte.

Maer men moet neerstich zijn met goede Antidoten en Medicijnen / en dat met den aldereersten / ist moghelijck soo wy noch gheseyt hebben / want dese sieckte en gheeft niet langh respijt.

⁷²⁾ Omtrent, in de omgeving van.

⁷³⁾ Berooft.

⁷⁴⁾ Dominantie.

⁷⁵⁾ Bederft.

⁷⁶⁾ (hetgeen) inhoudt.

Nota

Men moet weten dat dē meestendeel van jonghe menschen die met dese sieckte bevanghen worden / comen sy ghemeynelijck eerstmael te braken / d'welck een teecken is datter een melancolijcke humeur inde maghe light / rottende en ghepurificeert / met galle ghemenght. Om dat het voor al uyt te vagen / soo hebben wy een syrope daer toe / waer van wy ten hoogsten een once ingheven / te weten: een manspersoon / en een vrou ses dragma / een kindt twee ofte dry dragma / ghemenght met kleyn bier twee ofte dry lepelen / daer wat boter inghesmolten en inghegeven / doet datelijcken zijn operatie om te braken / en laten dan een weynich rusten / gheven dan van onse Antidote / hier nae beschreven / en wel gedeckt tot sweeten. Waert datmen sulckx met dese syrope niet uyt en vaeghden door overgeven al gaefmen ses sweetdrancken op eenen dagh / en souden niet een in 't lijf houden / maer al over geven / daerom houden wy veel van experientie daer af te hebben.

Hier volcht onse syrope oft Oximellis fumitius

Neemt twee oncen Antimoni praeparati, fijn tot poeder ghepulveriseert / doeget in een gelasen flessche / giet daer op een pint asijn / set die flessche in eenen ketel met water / hanghet over het vyer tot bekans op sijn sieden ⁷⁷⁾ / ende continueert soo vier oft vijf dagen / ruret ⁷⁸⁾ alle daghen ses oft acht mael om / den vijfden dagh soo ghietet altemael in eenen koperen pot / doet daer by een pint vanden alderbesten honich / hanghet samen over het vyer en latet soo langhe sieden / tot dat het een consistentie begint te hebben

⁷⁷⁾ Tot het bijna kookt.

⁷⁸⁾ Roer het elke dag 6 tot 8 maal om.

ghelijck syrope / ruret al om met een schuymspaen en somtijds wat gheschuymt / de dickte hebbende ghelijck syrope / soo nemet van het vyer en latet een weynich verslaghen ⁷⁹⁾ / ende maect eenen sack van stramijn ⁸⁰⁾ / gietet daer door in een aerden schotel / latet van langher handt doorleken ⁸¹⁾ en bewaret in een flessche tot den tijdt der noodt / sommige nemen suyker in stede van honich / maer wy houden meer van honich ongepijnt / want die krachtigher is teghen rottinghe / ende suyvert beter.

Eer wy vorder *gaen* / willen wy u leeren het gulden Ey te maken.

Ghy sult nemen een versch hinnen eye / maect aen elcke sijde een kleyn gaetken / om dat wit uyt te blaesen / neemt vanden alderbesten Sofferaen gebroken / vult die in dat eye alsoo veel als daer in kan / stopt die gaten toe / met heefdeech ⁸²⁾ / leght dat inde asschen / en latet van langher handt braden / tot dat de schael bruyn wordt / doet dan de schael af / en neemt soo veel Verneersche driakel als het eye swaer weeght / ende breket altesamen in eenen mortier wel onderreen. Dit is het recht guldē eye. Sommige doender noch eenige poederen by / maer en is niet noodich / mits die komen inden Driakel.

Noch een arguatie ⁸³⁾

Oft men purgeren magh die met de Peste besmet zijn: Dit wil ick noch eer toestaen dan het laten / maer met discretie/ te weten met eenighe

⁷⁹⁾ Laat het even rusten zodat het kan neerslaan, afkoelen.

⁸⁰⁾ Stramien; geweven doek, hier bedoeld om te filteren

⁸¹⁾ Langzaam doorlekken

⁸²⁾ zuurdeeg

⁸³⁾ Bewijsvoering, argumentatie

Electuarien ⁸⁴⁾ daer gheen Schamonea oft iet des-ghelijcken in en gaet / want alsulcken souden den loop verwecken / het welck seer lichtelijck gheschiedt / het welck soude een oorsaeck wesen / dē patient ter doot te brengen.

Maer met Manna, Cassia, Electuarium lenitimum ende iet dier-ghelijcken / en oock Klisterien, Suppositierien, om dieswille dat de Antidote ofte sweetdrancken te beter het fenijn kunnen uytvagen ende wederstant doen.

Curatie

Sweetdrancken van onse Antidote

Wij nemen onderhalvē dragma van onsen Antidote voor een manspersoō / voor een vrouwe een dragme / een kindt na advenant / ghmenght met Cardo benedictus water dry oft vier oncen / al na discretie oft gheleghentheydt des patients / met syrope van Limoenen / een once meer ofte min / ses ofte acht druppelen olie van Solfer, werm ghemaect en inghegheven / tweemaels des daeghs / smorghens en savonts.

Sommige ordineren wel dry oft vier-mael des daeghs te sweeten / het welck niet wel moghelijck en is dat den patient sulckx verdraghen kan / want hy onderwijlen een weynich rust moet hebben / om het lichamen wat te verkoelen: dus is twee reysen des daeghs ghenoech / want niemandt en weet wat bangicheydt die patienten lijden / dan die 't dickwijls sien.

Wij souden wel onse Antidote oft Conserf hier by beschrijven / op wat maniere sy ghemaect wordt / maer achtent onnoodigh om dieswille

⁸⁴ lekkernijen

tselve seer moeyelijk ende grooten kost is ende alle man niet ghelegghen: diese van doen heeft vintse by ons in het Clooster.

Een andere sweetdranck

Neemt Veneerschen Theracio een dragma, Mitridaet een half dragma, Terra sigliata een schrupel, water van onrijpe Noten ghedisteleert dry oncen, alle onder malkanderen in eenen mortier / een once syroep van wijn-asijn, ses druppelen olie van Solfer, 't samen werm ghemaect / en inghegheven wel ghedeckt / datmen tot stweeten gheraect / continueeren twee maels daeghs / soo voorseyde is.

Item noch eenen andere sweetdranck

Neemt dry oncen Scabiose water, een dragma van het gulden Eye, acht druppelen olie van Solfer, een once syrope van Limoenẽ 'tsamen ghemenght inghegheven al werm als voren.

Noch eenen anderen sweetdranck

Neemt Mitridaet een dragma, acht asen⁸⁵⁾ Peer besaer, Tetra sigliata een half dragma, een once syrope van wijn-asijn, den Peer besaer en Terra sigliata tot poeder gestampt / en al 'tsamen ghemenght met dry oncen Cardo benedicti water, en doet als voren.

Noch eenen anderen sweetdranck meest voor jonghe kinderen

Neemt een half dragma Diachordium, ses asen Peer besaer ghepulveriseert / een half once syrope van Limoenen, met water ghedisteleert van onrijpe noten / werm ghemaect als voren.

⁸⁵ Ase of grein, [oude maateenheid](#)

Een ander voor een oudt mensch

Neemt onderhalf dragma Diachordium, thien asen Peer besaer Occidentael, Terra siglata een dragma, een once syrope van Wijn-asijn, acht druppelen olie van Solfer, samen ghemenght met Cardo benedicti water als voren.

Nota

Sommighe prijsen seer eenen witten ajuyn uytgheholt en vol Thiriac ofte Mitridaet ghesteken ende dat gat weder toeghemaect ende inde assche ghebraden / als dan ghestampt / en dat sap uytgheperst daer van twee dragmen ghemenght met Cardo benedicti water, ende een once syrope van Limoenen. Ick hebt gheproeft / maer niet goet bevonden.

Ick segghe dat den Veneerschen triakel, ende onse andere Antidote niet en doen / dat gheen drancken inde werelt niet en sullen doen. Soo ick bevinde dat alle mannen en vrouwen in sulcken tijdt willen Medicijnen⁸⁶) zijn / den eenen raedt te drincken versoden runspek⁸⁷) / den andere buspoeder / den anderen raepsnout / ghestampte pieren / andere zijn eyghen water ofte urine / een groote vuylicheyt sulckx de menschen in te gheven in een plaetse als is onse loffelijcke Medicijnen ende princelijcke Apotekers winckels zijn / wel voorsien van goede Antidoten.

Wy souden noch veel meer ander sweetdrancken hier kunnen ordineren / maer dunct my onnoodich / want met dese voorschreven soo kan hem een iegelijck wel accomoderen naer discretie ende ghesteltenisse des patients.

⁸⁶ Allen willen medicus zijn

⁸⁷ Gekookte pek^{el} (van rundvlees ?)

Nu come ick tot de Confortativen des herten,

als den patient seer flauhertich is soo 't seer dickwijls ghebeurt.

Neemt Confectio hiacynthi eẽ dragma, Conserf van Burgalosse, van Busnagi van elckx een once / Perlen suyker een half once / olie van Caneel, een schrupel, al te samen in eenen mortier wel onder een ghemenght / met vier bladeren gheslaghen fijn Ducaten goudt / hier van den patient somtijds wat ghegheven / conforteren het hert.

Noch een ander

Neemt Confectio alicermes een half once / een once Conserf de Berberes, een half once Conserf van roosen, t'samen onder een ghemenght / en den siecken somtijts daer af ghegheven de groote van een boen ofte hasenot.

Noch een ander

Veneerschen Tiriaco een once / Conserve van Violetten twee oncen / gheprepareerde perlen en roodt Korael, en Beenderen uyt het hert van herten van elcx een Scrupel, al fijn gheslaghen Gout, 'tsamen ghemenght met een half dragma Caneelwater.

Item de patienten zijn dickwijls soo dorstich datse meynen te versmachten / door den brant vande pestilentielle kortse / soo en hebben wy noyt op de wereltd beter ghevonden / om desen brant en dorst te blusschen / ende ten is de siecken niet teghen / want is lieffelijck en aimabel.

Wy maken desen dranck alsoo: Wy nemen Salpeeter een pondt / dat doen wy in eenen smiltkroes / settēt in eenen circkel koel-vyer / latent smilten tot dat inden kroes siedt / dan nemen wy twee oncen Floris sulphuris en worpen ontrent een half once seffens inden kroes en rurent al wel met een yseren spatel / en doë soo vier ofte vijf reysen / dat den Salpeeter inden smildtkroes schoon en claer als goudt staet /

dan neemt hem van 't vyer / en giet met behendicheyt op een schalie / oft pijlgewicht tot vormen / dit is Salis peronelli ofte Lapis peronelli, soo wordet van sommige wel ghebruyckt / maer wy en doen soo niet / wy stampen dien tot poeder / en maken eenen sack van stramijn onder spits / en doen daer dat poeder in / ende hanghen dat yvers aen / en setten daer een schotel onder / en gietẽ daer schoõ water op uyt de pomp / en maken daer een looge af van twee potten / en gientent al weder op tot oft neghen reysen: dan setten wy die selve looghe stillekens inden kelder vier -en-twintich uren lanck / daer nae gieten wy die looghe stillekens af: als dan hebben wy den rechten gheprepareerden Lapis peronelli op den grondt / dit laten wy droogh worden / dan fijn ghepulveriseert / dan nemen wy twee oft dry korsten bruyn broot / een oft twee limoenen in schijven ghesneden / daer twee potten putwater op ghegoten / latent soo 'tsamen sieden dat een pint versoden is / nement van het vyer / latent kout worden. Van dit water nemen wy een ghelas vol / doen van onsen Lapis peronelli een half dragma daer in / dan smaket heel lieffelijck / en is den siecken aenghenaem en drinckent liever dan eenigen dranck / ende dat den brandt in dorst seer verslaet.

Daer zijn noch veel diversche remedien gelijk Juleppen van verkoelende wateren / van alle soorten van vercoelende kruyden gedisteleert / maer om haer vremde smaken en kan alle menschen dat niet drinkẽ / mits haer nature daer tegen walght en 'tselve overgevẽ.

Het gebeurt dicwijls dat iemand ydel van hoofde wort / door dat den brant van de kortse inde herssenen slaet / dan houde ick

seer goedt datmen neme een jonge blau of swerte duyve inden rug open ghesneden / en op die Cumisuren des hoofts ⁸⁸) oft op de naeyen des beckeneels al werm gheleyt / en ses uren laten ligghen / het hayr eerst wat afghesneden.

En als ghy die afneemt / doet dat met behendicheyt / om u te wachten vanden reuck / want dien reuck is infect oft venijnich / maer wacht u de selve op straet oft in 't water te worpē / op datter niemāt af besmet en worde / maer kondy gravet met den doeck met al inder aerden / want sy trecken den brandt die inde herssenen vergadert nae haer.

Van ghelijcken bindt men sulcken duyven onder de placken vande voeten / die daer oock grooten brant nae haer trecken.

Sommighe ordineren in sulcken brant op het hoofd verkoelende dinghen te legghen / wy houdent gans contrarie / ghelijck als roosen asijn, roosenwater, water van Plompen oft Seebloemen, Violetten, het wit van de Eyeren ende iet dierghelijcken / want in stede dat sulcke medicamenten den brant uyt souden trecken / soo stoppen sy die sweetgaten / drijven den brant noch meerder innenwaerts na de herssenen / welcken brant dan kauseert inflāmatie inde substantie der herssenen / waer uyt volgt Delirium ofte eydelheydt / waer naer dickwijls de doodt volght.

Het ghebeurt dickwils dat den patient niet slapen en kan / soo prijse ick seer / het opiaet laudanū theophrosi paracelsi, twee dry oft vier greynen / ghemengt met Conserf van burnagie oft burgelosse ontrent twee dragma meer ofte min / naer den ouderdom ofte ghestelen is des patiens / ofte wel een kleyn pilleken van dry oft vier aesen ghemaect en soo inghenomen savonts na den eten / een jonck kint na advenant.

⁸⁸ (verm) schedelnaden

Het ghebeurt wel dat den siecken geen kamerganck en krijcht / soo houden wy meer van een kliesterie ⁸⁹⁾ ofte suppositorie ⁹⁰⁾ dan van purgationen, ten ware inde eerste instancie van de sickte / datter eenighen tijt waer / maer met electuarien die niet gheschamoniseert en sijn soo wy voren noch gheseyt hebben.

Dese naervolghende houde ick voor de beste

Neët Diacatolice ses drahma ⁹¹⁾, een onse Ciroep van roosen, menget met wey vā sote melck ⁹²⁾ ontrent een half roomerken / werm ghemaect en den siecken inghegeven.

Een ander

Neemt Electuarium lenitium een onse siroep van Roosen een onse te samen te weycke met kleyn bier werm inghegeven.

Een ander

Neët twee onsen Manna vanden besten / set te weyck in wey van soetmelc eenē halven roomer vol / tot dat den Manna ghesmolten is, doeghet door een servet uitgheperst / ende menghet met een ons siroep van roosen en doet als voren.

Een ander

Neemt een onse uitgetrochē Cassia menget met wey van soet melck soo veel ast noodich is / sierop van roosen anderhalf onse / ghemenght doet als voren.

⁸⁹⁾ klisma

⁹⁰⁾ Zetpil of zetzvloeistof

⁹¹⁾ Dragma.

⁹²⁾ Zoete melk

Item somighe Clisterien die wy int ghebruyc hebben / die verkoelēde sijn en laxatief.

Violetten blaederen / beta of wermoes blaederen wortelen van vlierboomen ghescript van elckx een hantvol / Paritaria, malve oft pappel bladeren / van elckx een half hantvol / samen kleyn ghesneden / en in eenen pot gedaen met dry pinten waters / ende latent op de helft versieden / samen stijf doorgheperst van dese dicotie ⁹³), een viperken werm ghemaect / en daer onder ghemenght twee onsen Electuarium linitium. Mellis mercurialis, Oli violaer, van elckx een onse / altesamen ghemenght in eenen mortier / ende werm ghemaect ende alsoo den krancken gheset / en lantent hem soo langhe by hem houden alst moghelijck is.

Noch een ander

Van die voors. Dicocti een viperken twee onsen uitghetrocken Cassia, oli violar, ander half onse / samen in eenen mortier ghemengt werm ghemaect als voren.

Het ghebeurt somwijlen dat den siecken den loop oft het root melesoen ⁹⁴) krijcht / in dese contagieuse sieckte de pest / het welke dickwils veroorsaect wort / dat die siecken ghepurgert worden / met eenighe purgatiē daer Schamonea in komt / oft it dierghelijcken / ten tweede soo krijghen die oock sulcken loop wel / die swack en teer van complexien sijn.

Ten derden soo ghesciet sulckx wel door het pestiael fenijn / het welke soo suptiel is ende verbreyt hem tot in het binnenste vanden

⁹³ Kooksel (Buys, Nieuw en volkomen konstwoordenboek 1768); zie ook Eng: [decoction](#), wikipedia)

⁹⁴ Rode loop bloed in de (dunne) ontlasting.

mens ende dermen / alsoo dat die dermen door die scherpicheyt vant fenijn van binnen ghequetst worden en een inflamatie maken / het welck een orsake is / dat de excrementen niet konnen ghebonden worden / ende alsoo door veel camerganck alle krachten vanden siken wech gaen / om sulcks in tijts te verhueden hebben wy eenighe klisterien / die ick D.L. hier sal beschrijven / met een plaester die daer toe seer bequaem is.

Een Clisterie om te suyverē en voort af te spoelē die scherpe humeuren ofte slibberachticheyt der dermen

Nemt een onse agrimoni, scabiosa, paritari, roode winter roosen / webre blaederen/ wintergroen van elckx een half hantvol / onghepelde gheerst / een goy hantvol / samen in eenen pot ghedaen / twee potten water op gegoten / samen ghesoden op de helft / ten lesten een pinte fijnen honich by gedaen / daer een *vpercken*⁹⁵⁾ werm afghegoten / ende alsoo den siecken gheset / latent soo langhe inhouden alst moghelijk is / ende als dese clisterie haer operatie heeft ghedaen / moet men terstont een ander ghereet hebben om te stoppen / en is die hier volcht.

Cliesterie om te stoppen

Neemt schellen van Garnaet appelen vier onsen / Berberes, Cumack, Accacia van elckx een onse / Balustia een half onse / verckens ghers, webre bladeren, drooghe roosien bladeren van elckx een hantvol / snijdet kleijn te samen / ende doeghet in eenen pot / gidt daer op twee potten smiswater van eenen busmaecker / mits sy veel stael wercken want dat beter is / samen over het vier ghehangen latent de helft versieden / nemt van dese dicocxie een vyerken werm

⁹⁵ Viperken

ghemackt / een onse fijn poyer van granaet schellen daer onder
ghemenght / som wylen nemtmen wel twee onsen / met dry oft vier
doyeren van eyeren / alsoo den siecken gheset latent hem soo langhe
inhouden alst moghelijk is / wy achten dat het selve seer goet is.

Het gebeurt in sulcken loop / dat de menschen groote pijn inde
dermen ende buyck krijghen / waer toe wy een treffelijcke
remedie hebben / en is dese.

Nemt vijf oft ses sneden Bruyn broodt / dat op eenen rooster op
koolvier gheroost heel hert dan bykans Bruyn oft swert is / latent
kout worden / stampent dan fijn tot poyer in eenen mortier / doet dat
in eenen aerden pot / gitter en vyerken van dē besten rooden wijn by /
latet saemen sieden / dat dick wort / een consistentie heeft ghelijck
een Cataplasma, daer onder ghemenght int sieden fijn caneel poeder /
naghelen / noten / moscaten foelie van elckx een onse / een plaester
daer af ghemaect en op den heelen buyck gheleet / is een treffelycke
remedie / maer die klisterie eerst ghebruyckt.

*Wij comen nu tot het manuael, ofte des hants operatien ende curatie
der accidenten der pest, als bubonis, Carbunckelen ofte antrax en
dierghelijcken.*

Maer eer wy voordere gaen

moeten wy ons eerst defenderen / van het onghelijck dat ons ghedaen
wort / van somighe persoonen / het welck meest de oorsake is / dat
wy de penne inde hant hebben ghenomen (soo ick van mijne reyse van
Jerusalem ben ghecomen) om dit boxken te schrijven / segghen alsoo /
dat wy gheen onderscheyt en hebben / tussen koude kliren en

geswillen van pest / ende dat wy soo ghereet sijn met onse Coresyven te legghen /op sulcken koude klieren / als op pest bubonen.

Hier op antwoorden wy / dat sulckx onwarachtich is / ende dat wy vastelijck belogen worden dat wy soo bodt souden sijn / dat wy gheen distincksie oft groot onderscheyt en souden kunnen maecken tussen dese beyde.

Want het ghebeurt dickwils / dat iemant een kouklier krijght inde eechenis ⁹⁶) oft onder de oxsele / princepael die fistels op armē oft beene hebben sy subyeckt ⁹⁷) aen een koude klierē die oock wel met pijn en kortsen aencomen / oft die roose int been oft armen kryghen / sommich volck is terstont verveert ⁹⁸) / door dien de pest klieren op de selve plaetse komt daer de kou klieren comen.

De kou klieren en ligghen niet vast van verschuyven / ende want dickwils ghebeurt dat wy by sulcken siken gheroepen worden die kouklieren hebben / ofte oock wel daer twyfel aen is / al eer wy uitspraeck doen / soo gheven van onsen Antidota oftwel eenighen anderen sweetdranck / alsoo de Eerwerde Heeren van de Polesycamer wel weten / dat wy dickwils de preuve erst nemen (daer wy twyfelen) eer wy de uitspraecke doen / ende dat oock den knaep vande ghesontheyt / om te weten onse uitspraeck / oft de mensen infecte waren oft niet / somtijt dry oft viermael op eenen dach vant stathuys heeft comen vernemen in ons clooster.

Wat sware concientie soude dat voor ons wesen / dat wy de mensen in sulcken groote schade en schrick souden brenghen / daer goet en bloedt aevhanght ⁹⁹) / het en mediteerden niet alleen datmen ons

⁹⁶ Liezen of schaamstreek.

⁹⁷ Lett: onderworpen sijn; hier: lijden aan.

⁹⁸ Bang

⁹⁹ Waar alles van afhangt

terstadt uit banden / maer souden mediteren een kriem tot de doot¹⁰⁰). Daerom bidde ick sulcken persoonen die soo lichtelijck ons hebben gheblameert haer eyghen concientie beter te werck stellen ende soo lichte vonnisse niet en gheven.

Maer ter contrarie soo het oprechte pestkliren sijn / en dat sy wel ghesweet hebben soo is de pestklire vermeerdert en oock de pijn. Ende de kortse en is niet gemindert / ende meer ander teeckene bevint men / waer uit men klaerlijck kan ordeelen en bewijsen / dat het warachtelijck pest is.

Nu valter noch wat te segghen onder sommighe dat wy te vroech Coresyf setten / maer dat wijt eerst moesten stoven / en pappen oft plaesters leggen om te rijpen.

Is seker dat sy gheen experientie oft verstant van sulcken axcidenten en hebben.

Hier op willen wy onse reden gheven / het welck wy langhe jaeren gheuseert en gheexperimenteert hebben / heb veel ontallijcke menschen / Godt lof sonder roem ghesproken / het leven gesalveert / die anders souden ghestorven hebben vanden onghenadighen grooten brant die sy by haer hadden. Maer intijts een venster open gedaen / waer door hem het fenijn ende brant can Exaheren ende uittrecken / haer inghevende van die Antidoten, ende van buyten Atractiven ofte naer hem treckende medicamenten op legghen.

Alsoo dan versekert sijnde dat het vuylt / want die pijn na het sweeten soo groot worden datmen nauwelijckx en derf aentasten: dan considereren wy twee saken.

¹⁰⁰ Levenslang uit de stad zouden verbannen

Voor deersten waert dat wy begosten eenige pappen oft Cataplasma / oft plaesters oft stovinghe van enighe sayen / wortelen / kruyden / soude ten minsten neghen oft tien daghen aenloopen eerder materie in wesen soude / daerentussen soude den siecken dusent pijnen lijden / ende de Cortse soo vehemet ¹⁰¹⁾ datter de doot volghen souden by foute ende ter oorsaecken somtijt datmen het fenijn ende brant gheenen uitganck in tijts en hadt ghegeven.

Voor het tweede soo valt te considereren / dat den Coresyf die wy oplegghen seer atractief ofte aantreckende is / den welcken Coresief ter stont sijn operatie doet / ende dat op een ure min of meer. Onse Coresief sijn operatie is / dat hy mortifiseert ofte doot byt die pest buyle / met het fenijn daer in besloeten / dat den pacient terstont cheen pijn daer meer in en heeft / als voorẽ in veerna / wãt wy daer genochsaem experienti af hebben. Die Cortsen minderen / sy beginnen beter te rusten / den apetijt wort beter / in somma alle saecken gaen dickwils wel.

Alsoo practiseren wy in Carbonchelen ¹⁰²⁾ ofte Antraxsen, want somighe Carbonchelen datmẽ die liet weyen nae haer guste / soude haer dickwils soo breet setten als een telyoer ¹⁰³⁾ / het welcke een onverdrachelijcke pijn is / ja gelijk een vier voor den siken / ende alle daghen meer ende meerder pijn / de Cortse meedert / ter tijdt dat hem begint te ringhen ¹⁰⁴⁾ / het welcke somtijt tien ofte twelf daghen aenloopt / daer en tussen soude de patient al veer te soecken sijn.

¹⁰¹ Vehement; hevig, heftig.

¹⁰² Zie noot 48

¹⁰³ Sommige zweren zouden als men ze de gang liet gaan, zo groot worden als een bord

¹⁰⁴ Doorbreken.

Maer wy leven daer mede int eerste instant / als met die Bubonen / want int eerste soo is de pijn soo groot niet als int leste / daerom sijn die krachten oock noch stercker by den siecken int eerste.

Soo nemen wy als dan daer een ooghe op hoe verre het hem alreede vertoont. Soo accomoderen wy onsen Cappitellum, naer die groote / soo het wesen moet / legghent plaesterwijs met plucsel daer boven op / en dit morrificeert ¹⁰⁵) terstont in corten tijt / soo dat de pijn vanden Antrackx ofte Carbunkel terstont wechgaet / dit zyn operatie ghedaen hebbende / soo scharifiseert ¹⁰⁶) men de Carbonckel oft lanset / soo diep tot aen het ghesont vlees: alsdan hebben wy onse rotsalvẽ byde hant / tweemaal des daechs vermaeckt / met plucsel wel vet met een plaester Diaculom met de gomme en Basilicum onder malcanderen ghemenght.

Onse rotsalve wort alsoo ghemaeckt

Wy nemen het sop van roey koolen ¹⁰⁷) ontrent eenen pot / vier pont verse verkens lise ¹⁰⁸) / dit samen ghemenght / en samen in eenen aerden pot inde schou by het vier gheset / seven oft acht daghen lanck / latent alsoo disteleren / daer na hanget over het vier / en latent al die vochticheyt versieden / perssent door een stramijn / en latent kout worden.

Ick maeck de mijne op een ander manire maer met dese voorschreven kondy ghenoch gheraecken.

Dese rotsalve is van wonderlijcke kracht / al en is sy maer van twee supstantien ghemaeckt / de verckens lise in haer selven is werm en

¹⁰⁵ Mortificeert – doodt (de zweer)

¹⁰⁶ (verm.) uitsnijden.

¹⁰⁷ Sap van rodekool

¹⁰⁸ Varkens lissen

vochtich / het rijpt seer / en doet haestelijc de pestkool ¹⁰⁹⁾ scheidyden van het goet vlees.

Het sap van de koelen ¹¹⁰⁾ / heeft een verborghen treckende kracht in hem / alsoo dat het altijt vochtich blijft / op het gheswil oft Escar , ende alsoo ist het fenijn na hem uit treckende.

De Escar ofte kool ¹¹¹⁾ ghescheyden sijnde / soo gebruycken wy een Digestief ofte wiecksalve ghemaect van Venetschen Termentijn die schoon en claer is / vier onsen / twee doeyerë van eyeren ¹¹²⁾ / saferaan een half dragma ghepulvriseert / dit onder malcanderen ghemenght / met wiecken ¹¹³⁾ indie wonden geleyt / daer boven over een plaester van Basilicum oft Diaculum simplex, continueert alsoo vijf oft ses daghen tertijt ende wylen dat schoon en root is / en aenwast alsdan ghebruycken wy Unguntum Aurum, oft Mundicatief catium, apium ofte iet dierghelijcke / vervolghens met plaester Diapalma, tria fermicum, tot volcomen ghenesinghe.

Gebeurt dat het vlees te hoog wast moetmen wech nemen met ghebranden aluijn Presipitaet ofte dierghelijcken.

Nota

Aengaende van die gheswillen die comē ontrent den regioen der Aoren Paroditas genoemt / machmen inde eerste instantien soo niet tracteren / ghelijck die voorgaende gheswillen / want hier moetmē met discretie toe gaē want dit is een koude partije / en

¹⁰⁹ Ontsteking, puist.

¹¹⁰ (rode) kool

¹¹¹ puist

¹¹² Twee eidooiers

¹¹³ Met een veertje

lancaẽ tot rijpinge / ende oock eenighe groote aderen / die daer ontrent geleghen sijn soo handelt men daer mede aldus / alsoo haest hem sulcken gheswillen setten ontrent die ooren soo nemtmen een plaester Diaculon met de gommen, met Basilicum, daer wat poeder van Ephorbinium onder ghemenght / en nemen gemerckt waert hem wilt verheffen / legghen daer een vette plaester van dese op / macken terstont een pap oft cataplasma hier na beschreven.

Nemt witten hemswortel / ende wortelen van witte lelien al vers schoon ghewassen / die hemswortel kleijn ghesneden / die leliwortelen de liesen oft schellen afghepelt / samen in eenen pot gedaen gieten daer soet melck by / en laet die wortelen wel morn sieden ¹¹⁴) / dan wel gestamt tot pap in eenen mortier / nemt dan een half pont vyghen steckt die aen eenen houten spit / leghtse wat op den rooster wat gebraeden en ghestamt / en lijnsaet meel te weten die niet gheperst en is maer daer de olie noch in is / ende Fena grecum al fijn ghepulveriseert / van elckx dry onsen al dese dinghen onder malcanderen ghemenght met soet meck / siedet ¹¹⁵) te samen dat sijn consistentie heeft ghelijck een pap oft Cataplasma.

Ten lesten doet daer by twee ofte dry onsen oli van witte lelien / met soo veel verekens lise samen onder malcanderen gheincorporeert / ende werm bovẽ op de plaester gheleet / alsoo ver het gheswil hem begrijpt ¹¹⁶).

¹¹⁴ Murw koken

¹¹⁵ Kook het

¹¹⁶ Zich uitstrekt.

Item noch een ander Cataplasma

Nemt hemswortel / en wortel van witte lelien siet die wel morwe ¹¹⁷⁾ en stampt die samen in eenen mortier / menght daer onder het poeder van lijnsaet / Fene greci ¹¹⁸⁾, van elckx twee onsen / met soet melck.

Nemt witten hemswortel / een pont lijnsaet met fenigres van elckx een vierendeel / giddt daer op ontrent dry potten heet water / latet alsoo beydt vier vijf ofte ses daghen / dan samen ghesoden dan wort het slymachtich / dan gestamt in eenen mortier stijf uitgheperst / van dit slijm onder de Cateplasma ghemenght ontrent vier goede lepelen vol: alsdan wat soete boter met oli van witte lelien / elckx twee onsen samen ghesoden ¹¹⁹⁾ tot een goede forma ofte consistentie van een pap oft Cataplasma / werm op die ghiswillen gheleyt als voren. Ende wanneer dit geswil wat rijpt / ende hem verhef / legghen als dan wat Coresijf daer op ende doen daer mede / ghelijck van dit voorgaende / tracteret en continueert tot de volcomen ghenesinghe.

Item noch een ander Cataplasma op de gheswillen daer groote pijn is / om dit wat te versuten

Nemt de kruymen van twee wittenbroeden doet die in een aerden potteken / giddt soet melck daer by / siedet samen dan dick wort / doet daer by soete boter vier onsen / safferaen een half dragma in een kommeken ghebroken met soet melck met dry oft vier doyeren van eyeren / maer de pap erstē vant vier genomen: dese pap is seer goet

¹¹⁷ Kook die goed murw

¹¹⁸ Fenegriek.

¹¹⁹ Gekookt.

op alle plaetsen / daer geswillen oft inflammatien comē / stilt datelijc de pijn / en blijft hier mede continueren tot dat in goede dispositie is.

Goet gunstigen leser wy souden noch menichte van remedien hier kunnen invoerē / maer ick meyne dat wy met dese voorverhaelde sullen volstaen.

Mar aler wy ons tracktaet eynden / soo sijn wy van sin / noch eenighe discoersen te verhalen / van eenighe abusen die ons te ghemoet ghecomen sijn / eenighe jaren herrewaerts: namentlijck veel dieverse persoonen / die haer betrouw hadden / op eenighe schyfkens ofte rondeelkens de groote van eenen pflipus dalder ¹²⁰) / in root ermosijn ghenayt / gemackt van arsenicum / mercurium / suplimatum / auri pigamente /ende diergelijcken / die sy aen den hals droeghen om bevrijt te syn vande pest.

Maer is abuys / want wy menigē mense / die wy lycten ¹²¹) / en vande pest gestorven waren / sulcken dingen afgedaē hebben / dit wy eens op een jaer wel vijftich en meer by den anderen hadden: daerom seg ick dat in sulcker voeghen menich mens bedrogen wort / die haer daer op betrouwen / en te seer verstouten by eenighe sicken te comen / oft in gheinfecteerde huysen te gaen / soo wy dickwils bevonden hebben. Alsoo oock over acht oft negen jaren eenen mester Peter Mariana van Luyck geboren / die in dien tijt van onse Heeren magistraet in dinst werd genomen voor pest-meester: die hem vermat in weynich daghen de pest uit Antwerpen te weeren / ende de selve te bevrijden welcke de Mester Peeter in dien tijt / veel van die rondeelken aen het volc verkoocht / maer kregghen soo wel de pest en stirvē daer van als andere / diet niet en hadden / hy was ghefortiert van Stadts wegghen in

¹²⁰ [Philippsdaelder](#), zilveren halve reaal in gebruik in de Bourgondische Nederlanden

¹²¹ aflegden

een huys by het casteel / ende sou voor gaste trecken dry duysent gulden t' jaers.

Ick wiert van de Heeren Polysijmeesters ontboden / op haer camer /
ende my wiert t' selve voorgehouden / datter sulckenen meester hem presenteerden om onse stadt van de pest vry te houde / wat my daer van docht: waer op ick antwoorden / soo hy dat doen kan / belove daer vooren van wegghen ons Clooster te contribuieren jaerlijckx hondert gulden / want wy dan herelijcke Comensalen die haer costen wel betalen die wy in tijden van pest niet en krijghen / maer het quam al contrarie / want alle de mensen die van sijn drancken droncke by na al stirven ic en weet gheen die opquamen / want hy selve verveert was / ende en dorsten by de sieken niet comen / maer sont sijn knechten met drancken by de siecke die daerom niet en liden te sterven. Ja selfs stierf een van sijn knechtē in dien tijt vāde pest
Dat ick dit verhael is meer tot waerschouwinge vāde goede lieden / datse haer niet lichtveerdelijck en verstouten / en haer selven bedriegghen.

I tem noch een ander discours vande spaēsche vliegē / met heefdeech ¹²²) en wijnasijn samen gestampt / en plaester wijs opgheleyt / dry oft vier handen breet onder het gheswil om bleynen te makē / ende alsoo die pest te diverteren / het welck int ghemeyn in usantie is by onse nieu schrijvers / het welck wy niet en begheeren te verachten / maer en kunnen daer oock gheen groote deught af segghen / want die bleynen en zijn maer boven op de huyl / maer het Epidermis deur oft opghetrocken / het welcke gheen secours en kan

¹²² zuurdeeg

ghegheven aen het gheswil / het zy waer het zy / het sal even pijnlijck blijven / soo wy dat ghenoegh ghesien hebben.

Maer wy houdent voor goedt in eenighe andere heete cortsen / daer can't wel deught doen / want den brandt wordt daer door uytghetrocken.

Maer ten can niet missen / ghelijck wy hier voor verhaelt hebben met onse Corrosijf oft Capitellum / dat is het alderbeste.

Noch een ander Historie

My zijn wel te voren ghecomen eenighe practisijen die hen lieten duncken dat sy groot verstandt hadden vande accidenten der pest te cureren: ja beroemden hen / dat sy er wel ghecureert hadden / die met pepercorens uytgheslaghen waren ¹²³).

Het welck wy onwaerachtich houden. Want sulcken siecken vande pest / daer haer pepercorens openbaren / en sullen niet langhe leven / maer alle haest sterven / want wy hebbender al ettelijcke duysent ghesien in sessendertich jaren tijds / maer noyt iemandt daer van weten ghenesen.

Maer daer is een sieckte diemen scheurbuyck ¹²⁴) is noemende / die over het gansche lijf met sulcken placken uytslaen al oft pepercoren waer / ende die sulckx niet en kent / wordt hier me(e) bedroghen / ghelijck noch niet langhe gheleden eenen huysman van Ooderen ¹²⁵) / met de selve sieckte besmet zijnde / quam hier inde stadt tot eenen Chirurgijn om hulp oft raedt van hem te hebben: den Chirurgijn den

¹²³ Een huiduitslag als met peperkorrels

¹²⁴ Scheurbuik of scorbuut: ziekte als gevolg van vitaminetekort. ([wikipedia](#))

¹²⁵ In het noordoosten van Frankrijk ligt een plaatsje Oderen, het lijkt onwaarschijnlijk dat iemand uit die plaats helemaal naar Antwerpen reisde om een dokter te bezoeken..

boer soo uytgheslaghen siende versloech hem ¹²⁶) / en seyde: Ghy en moet hier niet zijn / maer gaet naer de Cellebroeders. Den goeden man quam in ons Clooster / en seyde dat hy van sulcken persoon ghesonden was. Ick hem siende dede hem voor d' eerste sijnen mondt open doen / en bevondt het tantvleesch swert gheswollen / de tanden bedeckt / ick seyde: Vrient ghy hebt een sieckte diemen Scheurbuyc heet. Wy gaven hem raet en was haest ghenesen.

Weynich tijt te voren was de maerte ¹²⁷) van den ouden portier van de Slijck poorte vande selve sieckte sieck: de eerweer. Paters vande Jesuyten die administreerden haer de kercken rechten ende de heylighe Sacramenten / en seyden datse tot morghen niet leven en soude wacht en begheerden het brandt-hout niet dat in dit huys lach te bewaren ¹²⁸) / ick visiteerde haer ende seyde dat geen pest en was / waer van sy alle verwondert waren / alsoo het bleeck / s'anderendaeghs als wy wederquamen / dat den patient beter was.

Item eenen jongen tot eenen Pepercoeckbacker aen Schuttersput naest de Trou / daer eenighen tijt te voren de sieckte was geweest / was oock seer uytgheslaghen / brochten den jonghen t'onsent / ick seyde dat gheen quaet en was / maer sy en waren niet gerust / maer lieten den jonghen acht dagen t'onsent / en ghinck ghesont naer huys.

¹²⁶ Weigerde hem (als patient).

¹²⁷ Dienstmaagd.

¹²⁸ Mogelijk werd het branadhout als betaalmiddel aangeboden, is is hier een beeldspraak gebruikt waarmee beeldt dat men (vanwege besmettelijkheid niets uit dat huis zouden willen hebben.

I tem teghen over het Borcht Kerk-hoff tot eenen aerbeyder vande Werf / was een dochter alsoo uytgheslaghen: sy quamen t'onsent gheloopt datmense soude buyten draghen / wy quamense visiteren / en was als voren / en binnen weynich tijt ghenesen.

I tem over 20 jaren ombegrepen den tijt / ben ontboden gheweest tot Basel ¹²⁹) op het hof / alwaer een maerte ghestorven was / en uytgheslaghen met alsulcken placken / het was daer voor pest ghevisiteert / van die daer verstandt af hebben wilden. Den Heer Mons. de Likis Hooch-balyau ¹³⁰) was ghevlucht / het Hof en Dorp was in roeren / maer wy dit voor goet wijsende ¹³¹) bleef met blijchap al goet / en in stilte.

N och heb ick diverse sulcken visitatien ghedaen / soo van kinderen die t'onsent ghebrocht wierden / oock buyten ons huys / soo binnen als buyten dese stadt / al te lanck om verhalen.

D aer zijn noch andere soorten van kortsen ofte leggher sieckte / alsoo wy met menichte inde *leggher sieckte van Bergen* ghenoegh ghesien hebben / dat sy vol placken waren als pepercorens.

Daer zijn *kinder-pocken* diemen kinderswerte pocken heet die oock sulcken placken krijghen.

In Italien en Duytslandt / heb ick ghehoort dat somtijts sulcken siekten regneren / die met sulcken placken uytslaen als pepercorens.

¹²⁹ [Bazel](#), dorp bij Kruibeke, zw van Antwerpen.

¹³⁰ Hoog-baljuw.

¹³¹ 'goet wijsende', hier: als niet-besmettelijk duidend.

Alsulcken moghen sy ghecureert hebben / ende laten haer duncken dat het rechte pest is gheweest / zijn daer in seer gheabuseert / ende blijven soo in die erreur en dolinghe.

Item noch een discours van fistels

Daer valt noch te segghen van onse nieu schrijvers / dat die personen die by de pest verkeerren sullen fistels draghen / tot haer bewaeringhe. Wy en misprijsent niet / maer hebt dickwijls gheraden ende oock menighe ghestelt / nochtans en isser niemant van allen onse Broeders in ons heel Provincie / die ick weet die fistels draghen oft hebben / nochtans wy zijn tot noch toe bewaert gheweest Godt lof.

Dan houden voor goede preservativen eenen vetten boteram en eenen teugh goedt out bier als wy 't oock hebben.

Beminden Leser

wy souden noch veel discoursen historis-gewijs hier konnē voortsbrengghen / maer willent hier mede laten blijven om D.L. oock niet verdrietich te maken met langhe propoosten / ende en is oock mijn intentie niet gheweest met dit Tractaet te schrijven om veel historiën te verhalen / maer bidde Godt almachtich / door sijne goedertierenheydt / dat hy believe dese schrickelijcke sieckte de pest / die nu soo langhe Jaren ons heeft besocht / ons nu wil afweiren / ende ons verleenen een langdurighe ghesontheyt / ende hiernamaels het eeuwich leven / Amen

FINIS

Andere accidenten en wil ic my niet moeyen / maer laet de
Chirurgijns in haer affairen / ten waer in eenighe gheïnfecteerde
huysen.

Ick dencke met Godts gratie oock uyt te laten gaen mijne loffelijcke
ende gheluckighe reyse van Jerusalem / waer in ghy claerlijcken sult
konne lesen en bemercken / hoe en in wat manieren allen die
heyliche plaetsen ghelegghen zijn / ende hoe die teghenwoordigh
staen. Men salse te koope vinden by Guilliam Verdussen / op onse
Lieve Vrouwe kerc-hof.

D*it cort Tractaet van de Peste, beschreven door Broeder Jan
vander Linden, Pater vande Cellebroeders binnen
Antwerpen, out Meester ende Practisijn over die selve
sieckte, sal tot preservatie ende ghenesinghe der voorseyde
sieckte, profijtelijck ghedruckt worden.*

Desen 26 December Anno 1633

Zegerus van Hontsum

Canonicus Poenit. Ant. Lib. Cens.

APPROBATIOE.

Dit cort Tractaet vande Peste, beschr even door Broeder Ian vander Linden, pater vande Cellebroeders binnen Antwerpen, oudt Meester ende Practizijn over de selve sieckte, sal tot preservatie ende ghenesinge der voorseyde sieckte, profijtelijck ghedruckt worden. Desen 26. December 1633.

Z. van Honsf. Can. & Poenit. A. L. C.

Extract vande Privilegie.

DE Conincklijke Maesteyt in sijnen Rade heeft toeghelaten ende gheconsenteert Godtgaf Verhulst, ghesworen Boeck-primer ende Boeck-vercooper, dat hy alleen sal moghen drukken, Het cort Tractaet vande Contagieuse sieckte, beschreven door Broeder IAN vander Linden Pater vande Celle broeders tot Antwerpen, verbiedende alle Boeck-vercoopers wel scherpe-lyck wie hy oock sy, niet te moghen drucken, oppene van Confiscatie, ende daere boven te verbeuren voor elck Exemplaer, ghelyck breeder is verhaelt inde Brieven daer af gemaect. Gegeven te Brussel den 14. Martij 1634

By den Coninck in sijnen Rade.

Onderteyckent

P. Le Mire.